

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Lotgevallen: De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw

van Roon, E.W.R.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Roon, E. W. R. (2013). *Lotgevallen: De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

BRONNEN EN LITERATUUR

ARCHIEVEN

Nationaal Archief Den Haag (NA)

2.04.01. Binnenlandse Zaken 1813-1870:

A.1 Verbalen 1813-1817

E Militie en Schutterijen 1817-1823

L afdeling Militie en Schutterijen, bureau Militie 1823-1831

O Vierde afdeling Militie en Schutterijen, bureau Militie 1832-1864

2.04.44 Ministerie van Binnenlandse Zaken: afdeling Nationale Militie en Schutterijen 1865-1911.

2.02.01 Staatssecretarie en Kabinet des Konings 1813-1840.

2.02.04 Kabinet des Konings, Kabinet der Koningin 1841-1897.

2.19.002 Antidienstvervangingsbond 1875-1898.

2.01.01.08 Prins Stedehouder 1810-1813.

2.01.12 Binnenlandse Zaken 1795-1813.

Nationaal Archief Zuid Holland (NAZH)

3.20.27.01. Provinciaal Bestuur Zuid-Holland 1850-1945.

3.02.25 Militieregisters Zuid-Holland 1881-1941.

Het Utrechts Archief (UA)

79. Provinciaal Bestuur 1813-1920

Register van gedane uitspraken omtrent personen, die zich hebben aangeboden om als plaatsvervanger op te treden (in archief Provinciaal Bestuur).

Tresoar Leeuwarden (TL)

11. Provinciaal Bestuur 1813-1922.

34-14 Militieraden 1817, 1843-1922.

Historisch Centrum Overijssel (HCO)

25. Provinciaal bestuur 1813-1920/1948.

Brievenboek militieraad (in archief Provinciaal bestuur).

Registers van plaatsvervangers en nummerwisselaars (remplaçanten) van de lichten 1894, 1896 en 1898 (in archief provinciaal bestuur).

Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL)

04.01 Provinciaal Bestuur van Limburg 1814-1913.

20.242 A Notarissen ter standplaats Maastricht 1544-1905, Haenen I.W.H (2.200).

Stadsarchief Amsterdam (SAA)

5075. Archief van de Notarissen ter standplaats Amsterdam 1578- 1915: Lambert Zegers Veeckens (652).

Bibliotheekcollectie.

Gemeentearchief Den Haag (GADH)

0373-01. Notarieel archief Den Haag II 1843-1925:

W.J.M.de Bas (1.42) W.J.M. de Bas Jzn (1.18) en F. Meijer (1.36).

Bibliotheekcollectie.

ONDERZOEKSINSTITUUT

Het Meertens Instituut Amsterdam

Bibliotheekcollectie en documentatie.

DAGBLADEN EN ANDERE PERIODIEKEN

Systematisch:

<i>De Tijd</i>	1861, 1873, 1888-1891 en 1898.
<i>De Maasbode</i>	1873, 1888-1891 en 1898.
<i>Het Algemeen Handelsblad</i>	1861, 1873, 1889-1891 en 1898.
<i>De Standaard</i>	1873, 1888-1891 en 1898.
<i>De Provinciale Drentsche en Asser Courant</i>	1852-1898 februari.
<i>De Nieuwe Tilburgsche Courant</i>	1880-1898 februari.
<i>De Goessche Courant</i>	1850-1898 februari.

Incidenteel:

De Amsterdamsche Courant.
Leeuwarder Courant.
De Noordbrabanter.
Eigen Haard.
De Tijdspiegel.
De Landsverdediging.
De Militaire Spectator.

Staatsuitgaven:

Nederlandse Staatscourant.
Handelingen van de Eerste en Tweede Kamer der Staten Generaal.
Recueil Militair, bevattende wetten besluiten en orders betreffende De Nederlandsche Landmacht,
uitgeven door het Departement van Oorlog, Eerste Stuk 1813-1883 (Den Haag 1892-1893).

LITERATUUR

Anoniem:

De afschaffing der dienstvervangning is niet onmisbaar, zelfs niet noodzakelijk of wenschelijk voor Nederland. Een kalm woord aan anti-dienstvervangingsliefhebber, door een oud-tirailleur (Den Haag 1876).
De nationale militie of het nationale dobbelspel, uitgegeven ten voordeele van het Fonds voor 's lands vrijwillige weerbaarheid door een voormalig officier (Rotterdam 1867).
Een beleefd verzoek van een milicien aan alle onderwijzers in Nederland, een Milicien (Utrecht 1882).
Persoonlijke dienstplicht. "Een stem uit het volk". Een open brief gericht aan het gehele Nederlandse volk, Jan Milicien (Den Haag 1891).
Een woord tot het volk in zake persoonlijke dienstplicht, Aboc (Ouderkerk aan den Amstel 1889).
Kazerneleven. Een stem uit ervaring, Een oud- milicien (Amsterdam 1890).
Mijn diensttijd als Milicien, Travailleur (1890).
Onmisbaar handboek voor allen, welke remplaceanten of nummerververselaars in dienst der nationale militie willen stellen (1840).
Persoonlijke dienstplicht: een dreigend maatschappelijk gevaar, Een Warm vaderlander (Dordrecht 1885).
Persoonlijke dienstplicht en legerorganisatie van juridische, moreele, maatschappelijk, nationale en militaire zijde beschouwd, een Staatsburger (Amsterdam 1890).
Reglement der Verzekerings- Maatschappij voor de Nationale Militie onder de zinspreuk De Eendragt (Den Haag 1863)
Schetsen uit het soldatenleven van een gewezen Limburgsch Milicien (Sittard 1870)

Zamenspraak tusschen twee commissionairs te 's-Gravenhage gepatenteerd tot het stellen van plaatsvervangers en nummervwisselaars voor de Nationale Militie, en zulk ter zake van de Wet op de Nationale Militie (Den Haag 1862).

Onder naam:

Aerts, Remieg, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy, Henk te Velde, *Land van Kleine Gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999).

Alberts, A. *De huzaren van Castricum. Een geschiedenis van de Nederlandse Republiek van 1780 tot 1800* (Amsterdam 1973).

Algra H (red.) *Kroniek van een Friese boer. De aantekeningen (1821-11856) van Doeke Wijgers Hellema te Wirdum* (Franeker 1978).

Amersfoort, H. *Koning en Kanton. De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsdienst hier te lande 1814-1829* (Den Haag 1988).

Amersfoort, H. 'Voor vaderland en Oranje. Een verkenning naar de wederzijdse betrokkenheid van natie en leger'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95 (1982) 538-557.

Amersfoort, H. en P.H. Kamphuis (red.) *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (Den Haag 1990).

Amersfoort, H. 'De strijd om het leger 1813-1840', in: C.A. Tamse en E. Witte (red.) *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk* (Brussel 1992) 186-206.

Amersfoort, Herman, *Dienstplicht, draagvlak en democratie. Visies op de gewapende burgerdienst in Nederland en Europa sinds de achttiende eeuw* (Den Haag 1996).

Amsenga, Judith, 'Het beschavingsoffensief van de negentiende eeuw. Het volk is bandeloos, onbeschaafd, zuipend en onverstaanbaar', *Historisch Nieuwsblad* 14, nr. 5 (Diemen 2005).

Anderson, M.S. *War and Society in Europe of the old regime 1618-1789* (Leicester 1988).

Aron, Jean-Paul Paul Dumont (et), Emmanuel Le Roy Ladurie, *Anthropologie du conscrit français. D'après les comptes numériques et sommaires du recrutement de l'armée (1819-1826). Présentation cartographique* (Parijs 1972).

Barten A. en F. Kraan, 'Stelligen onwil'. *Dienstweigeren tijdens de Belgische opstand.* (Amsterdam 1996).

Bas, F. de, *Menno David graaf van Limburg Stirum, oud-minister van oorlog, oprichter van den anti-dienstvervangingsbond* (Den Haag 1891).

Bas, F. de, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd IV* (Schiedam 1913).

Baudet, Floribert en Ben Schoenmaker, *Officieren aan het woord De geschiedenis van de Militaire Spectator 1832-2007* (Amsterdam 2007).

Beaufort, J.A.A.H de, *Vijftig jaren uit onze geschiedenis* (Amsterdam 1928).

Beekman, A.A. *Schetsen en Novellen* (Den Haag 1881).

Beer, Hans de, *Voeding, gezondheid en arbeid in Nederland tijdens de negentiende eeuw. Een bijdrage tot de antropometrische geschiedschrijving* (Amsterdam 2001).

Beer Portugael, J.C.C. den, *Grondwetherziening urgent vooral voor de defensie* (Den Haag 1883).

Bergès, Louis, *Résister à la conscription, 1798-1814. Le cas des départements Aquitains* (Paris 2002).

Best, G. *War and society in Revolutionary Europe 1770-1870* (Leicester 1982).

Beurden, A.F. van, *Schetsen uit de geschiedenis van Boxmeer* (Amersfoort/Boxmeer 1933).

Bevaart, W. *De Nederlandse defensie (1839-1874)* (Den Haag 1993).

Bevaart, W. *De onderofficier in het Nederlandse leger 1568-2001* (Den Haag 2001).

Biesheuvel Schiffer mr. W.L. van den, 'De Landstorm in 1814', in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 12 (Assen 1893) 116-121.

Blink, H. *Dr. H. Blink 12 Februari 1852-12 Februari 1932: Een Tijds- en Levensbeeld: Autobiographie* (Den Haag 1932).

Blom, Hans, Rena Fuks-Mansfeld en Ivo Schöffner (red.) *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam 1995).

Blom, Ron en Theunis Stelling, *Niet voor God en niet voor Vaderland: linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14- '18* (Amsterdam 2004).

Boldewijn, A. 'De lotjongens', in: 't *Olde Stapperst* kwartaalblad voor de historische vereniging in de gemeente Staphorst 6 (1985).

- Boogman J.C. 'The Netherlands in the European Scene 1813-1913', in: J.S. Bromley and E.H. Kossmann, *Britain and the Netherlands in Europe and Asia* (New York 1968).
- Boon G.A.C. *Macht en Toezicht. Bevolkingsadministratie en reisdocumenten instrumenten tot beheersing?* (doctoraalscriptie archiefwetenschap Universiteit Amsterdam 2003).
- Borm F. en L. Douw, 'Conscriptieverzet in Overijssel 1830-1831', in: W. Fritschy en L. Douw (red.) *Oost-Nederland in de negentiende eeuw. Het moderniseringsproces in Drenthe, Overijssel en Gelderland in de negentiende en vroeg twintigste eeuw* (Amsterdam 1988) 89-97.
- Bornewasser, J.A. 'De zelfstandige eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden gegrondvest 1813-1814' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden XI* (Weesp 1977-1983) 208-222.
- Bornewasser, J.A. 'Het Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden XI* (Weesp 1977-1983) 223-278.
- Bos, David, *In dienst van het koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende- eeuwse Nederland* (Amsterdam 1999).
- Bos, Dennis, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001).
- Bosboom N. en H. Hoogenboom, *Beschouwingen over Nederlands gewapende neutraliteit bij een oorlog tusschen andere mogendheden* (Den Haag 1888).
- Bossenbroek, M.P. *Van Holland naar Indië. Het transport van koloniale troepen voor het Oost-Indisch leger 1815-1909* (Amsterdam/Dieren 1986).
- Bossenbroek, M.P. *Volk voor Indië. De werving van Europese militairen voor de koloniale dienst 1814-1909* (Amsterdam 1992).
- Bossenbroek, M.P. 'Nederland en zijn militaire traditie', in: *Maatschappij en Krijgsmacht* 17 (1995) 4-8.
- Bossenbroek, M.P. *Holland op z'n breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam 1996).
- Brand, Hans en Jan Brand (red.) *De Hollandse Waterlinie* (Utrecht 1988).
- Brink, G van den, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan in Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996).
- Broeke, W. van den, H. Buiten, J.P. Corten en M.I. Jansen, 'Werk in de fabriek', in: W. van den Broek (red.) *Geschiedenis van de provincie Utrecht vanaf 1870*, deel III (Utrecht 1997) 245-274.
- Brugman J.A. en A. Schuurman, 'Sociale ontwikkelingen', in: W. van den Broek (red.) *Geschiedenis van de provincie Utrecht vanaf 1870*, deel III (Utrecht 1997) 307-345.
- Brugman, J.J. *De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw (1813-1870)* (Den Haag 1925).
- Bruin, P.B. *Persoonlijke dienstplicht of plaatsvervangng. Nadere beschouwing door P.B. Bruin* (Haarlem 1889).
- Bruijn, J.R. en C.B. Wels (red.) *Met Man en Macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003).
- Bruyne, J.A de, *De geschiedenis van Nederland in onze tijd* (Schiedam 1912).
- Bijkerk, R.P.F. 'Naar een gewapend volk? Het defensiebeleid van de Vrijzinnig-democratische Bond bij het aantreden van het kabinet- De meester (1905-1908)', in: *Mededelingen van de Sectie militaire Geschiedenis landmachtstaf* 9 (1988) 7-30.
- Campagne, C.T. 'Over het ontstaan en de ontwikkeling van het instituut van de militaire dienstplicht', in: *Kernvraag* (Haarlem 1968/1970).
- Campagne, H.C.A. *Nederland en het leger, wat het is en wat het zijn kan, of, beschouwingen kunnende dienen bij de behandeling door onze Kamers van eene wet op de legerorganisatie* (Tiel 1859).
- Cappers, W.P.R.A. *Stilleven in Steen; een nieuwe kijk op de geschiedenis van de begraafplaats Oud Eik en Duinen te 's-Gravenhage* (Den Haag 1990).
- Challener, Richard, D. *The French theory of the nation in arms 1866-1939* (New York 1955).
- Clercq, W.A. de, *Willem de Clercq (1795-1844)* (Amsterdam 1999).
- Cobb, Richard, *The police and the people: French popular protest, 1789- 1820* (Oxford 1970).
- Cohen, Eliot A. *Citizens and Soldiers. The dilemma of military service* (New York 1985).
- Colenbrander, H.T. *Inlijving en Opstand* (Amsterdam 1923).
- Colenbrander, H.T. *Vestiging van een Koninkrijk 1813-1815* (Amsterdam 1927).
- Colley, Linda, *Britons. Forging the nation 1707-1837* (New Haven, London 2009).

Conscience, Hendrik, *De loteling*, zesde druk hertoetst door K. Jonckheere (Antwerpen, Manteau 1983).

Dam, J.C. van, 'Heel wat veranderd in ons Leeuwarden', in: *'t Kleine krantje* 13, nr. 288 (1977) 6-11.

Dam, Peter van, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011).

Dam van Isselt, W.E. van, *Het aandeel der Nederlandsche troepen in den veldtocht van 1815* (Amsterdam 1915).

Dekker, Rudolf, *Meer verleden dan toekomst. Geschiedenis van een verdwijnend Nederland* (Amsterdam 2008).

Dellaert A. 'De lotters van Westdorpe', in: *Stichting Heemkundige Kring Sas van Gent, jaarverslag* (1973-1974) 38-39.

Derix Jan, en Sjef Verlinden, *De lotgevallen van Noord Limburgse dienstplichtigen in de Franse Tijd (1794-1814)* (Venlo 1983).

Derix, S. 't is plicht dat ie're jongen. *Geschiedenis van de dienstplicht in Nederland* (Utrecht 1996).

Deursen, A.Th van, *De gouden eeuw volgens A. Th. van Deursen. Mensen van klein vermogen. Een dorp in de polder. Maurits van Nassau, 1567-1625* (Amsterdam 2010).

Deursen, Marc van, *Dienstweigeren in Nederland 1923-1940* (doctoraalscriptie Nijmegen 1990).

Doedens, Anne, *Nederland en de Frans- Duitse oorlog: enige aspecten van de buitenlandse politiek en de binnenlandse verhoudingen van ons land omstreeks het jaar 1870* (Zeist 1973).

Doedens, A. (red.) *Autoriteit en strijd: elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1981).

Doedens, A. De autobiografische aantekeningen van G.J. te Winkel, boer en ondernemer in het Winterswijkse Miste, in: *De strijd om het bestaan. Bijdragen tot de lokale geschiedenis van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1983) 69-91.

Doorn, J. van, *Armed Forces and Society. Sociological Essays* (Den Haag, Parijs 1968).

Duchnesne, A, 'De militairen in de negentiende en twintigste eeuw' in: *Flandria Nostra, ons land en ons volk, zijn standen en beroepen door de tijden heen IV* (Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven 1960) 287-312.

Duindam, Simon, 'De geschiedenis en het voortbestaan van de dienstplicht vanuit economisch perspectief', in: *Ex Tempore, historisch tijdschrift* KU Nijmegen 13, nr. 39 (1994) 203-213.

Duindam, Simon, *Militaire dienstplicht: een economische analyse van de personeelscomponent in de krijgsmacht* (Maastricht 1995).

Dunk, H.W. von der. 'neutralisme en defensie: het dilemma van de jaren dertig' in: G. Teitler (red.) *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984) 5-23.

Duijverman, J.P. 'Onze negentiende-eeuwse Schutterij', in: *Militaire Spectator* 150 (1981) 241-258.

Dijck, F.A. Voor andermans beurt. Remplaçant in onze nationale Militie; in: *Drentsch Historisch Tijdschrift Waardeel*, jaargang 18, nr. 4 (1998) 19-23.

Dijk, Henk van, *Modernisering van Europa. Twee eeuwen maatschappijgeschiedenis.* (Zeist 1994).

Eekhoff, W. *Friesland in 1813* (Leeuwarden 1864).

Eerenbeemt H.F.J.M van den en M.F.A. Linders Rooijendijk, *Vreemde militairen in een gesloten samenleving. Invloed van inkwartiering op de bestaans- en leefsituatie in Noord-Brabant tijdens de eerste jaren van de Belgische opstand 1830-1834.* Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland LXVII (Tilburg 1986).

Engelen Theo, *Van 2 naar 16 miljoen mensen. Demografie van Nederland, 1800-nu* (Amsterdam 2009).

Feber, W.J.H. 'Beschouwingen omtrent het voeren der menage, met ontwerp-menage-rekening', *Militaire Spectator* 58 (1889) 449-453.

Figes, Orlando, *De Krimoorlog of de vernedering van Rusland* (Amsterdam 2010). Vertaling door Henk Moerdijk en Lieske Simon van *Crimea. The last Crusade* (London 2010).

Forrest, A. *Conscripts and Deserters: The army and French society during the revolution and empire* (New York 1989).

Forrest, A. *Napoleon's Men. The Soldiers of the Revolution and Empire* (Londen 2002).

Frevert, Ute, *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland* (München 2001).

Frinking, G. 'Demografische analyse van de huwelijksluiting in Nederland', in: H.J. Heeren (red.) *Huwelijksleef tijd in Nederland* (Utrecht 1973).

- Fritschy W. en J. Toebes (red.), *Het ontstaan van het moderne Nederland. Staats- en Natievorming tussen 1780 en 1830* (Nijmegen 1996).
- Gabriëlse, W. *'t oude Westkappelse leefpatroon* (Heinekenszand 1986).
- Gachot, Eduard, 'Histoire du tirage au sort', in: *La nouvelle revue* (1904) 21-35.
- Giesen, Peter, *Land van Lafaards? Geschiedenis van de angst in Nederland* (Wormer 2007).
- Ginneken Jac van, 'De soldatentaal', in: *Handboek der Nederlansche taal deel II. De sociologische structuur onzer taal* (Nijmegen 1914) 440-475.
- Gooch, John, *Armies in Europe* (Londen 1980).
- Gooren, R.H.E. *Krijgsmacht en krijgsmacht in de Nederlandse politiek* (Utrecht 1987).
- Groeneveld, S., J.P. Jacobszoon en S.L. Verheus, *Wederdopers Menisten Doopsgezinden in Nederland 1530-1980* (Zutphen 1980).
- Groot, A. de, P. Peucker (red.), *De Zeister Broedergemeente 1746-1996: bijdragen tot de geschiedenis van de Herrnhutters in Nederland* (Zutphen 1996).
- Groot, B. de, *De Zwijndrechtse Nieuwlichters: Zoekers van het Koninkrijk Gods* (Kampen 1986).
- Groot, Frans, *Roomsen, rechtzinnigen en nieuwlichters. Verzuiling in een Hollandse plattelandsgemeente, Naaldwijk 1850-1930* (Hilversum 1992).
- Haak, J. Van Inlijving tot Bevrijding. Het Noorden van 1810-1814. *Algemene Geschiedenis der Nederlanden IX*, (Zeist 1956) 128-160.
- Hagen J.W. "Oranje onder!". Hoe Reusel in 1814 voor de militie lootte, in: *De Schééper, Heemkundig kwartaalblad van de Heemkunde werkgroep Reusel*, 34 (september 1997) 27-32.
- Hagen, Piet, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).
- Haritz Detlef, *Zwischen Miliz und stehendem Heer; Der Milizgedanke in der Sozialdemokratischen militärtheorie 1848 bis 1917* (Berlijn 1983).
- Hobsbawn E. *Nations and nationalism since 1870. Programme, Myth, Reality* (Cambridge 1990).
- Hoekema Alle G. Gabe G. Hoekema en Piet Visser (red.) *Geen cel ketent deze dromen. Een dagboek over ideaal en werkelijkheid van de doopsgezinde dienstweigeraar en socialist Cor Inja uit Zaandam van 25 maart tot en met 19 november 1925* (Hilversum 2001).
- Hoening, F. *Die politische und militärische Lage Belgien und Hollands in Rücksicht auf Frankreich-Deutschland: eine Studie* (Berlijn 1878).
- Hoeven, H. van der, *Een fuselier in de Belgische opstand. Aantekeningen van Johannes van Oostendorp over de jaren 1830-1832* (Den Haag 1980).
- Hoeven, Marco van der, 'Hare straten rooken van het bloed. Nederlandse soldaten en burgers tijdens de napoleontische oorlogen', in: Patrick Dassen en Petra Groen (red.) *Van de barricaden naar de loopgraven. Oorlog en samenleving in Europa, 1789-1918* (Amsterdam 2008) 57-88.
- Holmes, Richard, *Firing Line* (Harmonsworth 1985).
- Homan, C. 'Nooit meer vechten?' in: C.Schoeman, (red.) *Nooit meer vechten?: Beschaving, technologie en toepassing van militair geweld*. Stichting Maatschappij en Krijgsmacht (Den Haag 1996) 3-7.
- Homan G.D. *Nederland in de Napoleontische tijd 1795-1815* (Haarlem 1978).
- Hoogenboom, W. *Een woord aan Neerlands volk aangaande de verdedigbaarheid van Nederland* (Utrecht 1872).
- Hoogenraad, Pieter, *Bloedbelasting. De conscriptie in het departement Zuyderzee (1810-1813)* (masterscriptie Geschiedenis Universiteit van Amsterdam 2012).
- Hopkin, David M. *Soldier and peasant in French popular culture 1766-1870* (Woodbridge 2003).
- Hopkin, David M. 'Sons and lovers: popular images of the conscript, 1798-1870', in: Peter H. Wilson (red.) *Warfare in Europe 1815-1914* (Padstow 2006) 279-296.
- Hoppenbrouwer, B.P. 'De mobilisatie van 1870', in: W. Klinkert, J.W.M. Schulten en Luc de Vos (red.) *Mobilisatie in Nederland en België 1870-1914-1939* (Amsterdam 1991) 7-16.
- Houkes, Jannes, *Travailleur. Een politieke biografie van de Groninger anarchist Tjerk Luitjes 1884-1910* (Groningen 1985).
- Huisman Kerst en Peter de Haan (red.) *Gevierde Friezen in Amerika* (Leeuwarden 2009).
- Hunt, Lynn, 'Franse revolutie en persoonlijk leven', in: Michelle Perrot (red.) *Geschiedenis van het Persoonlijk Leven. Van de Franse revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992).
- Gedeeltelijke vertaling van: *Histoire de la vie privée* (Paris 1985-1987).

Huygens, G.W. *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Een biografie en een tijdsbeeld* (Rotterdam 1972).

Janse, Maartje, *De afschaffers. Publieke opinie organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880* (Amsterdam 2007).

Janssen G.L en J.M. Verhoeff, *Een Haagse jongen in de 19de eeuw. De jonge jaren van G.L. Janssen/Perio 1859-1886* (Den Haag 2007).

Jongbloed, A. *Voor Koning(in) en Vaderland. Dienstplicht door de jaren heen* (Zutphen 1996).

Jonge, J.A. de, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Epe 1968).

Joor, Johan, *De adelaar en het lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000).

Kalff, G. *Persoonlijke dienstplicht. Herinneringen en wenken* (Amsterdam 1890).

Kamphuis, P.H. en C.M. Schulten, *Van Staats tot Koninklijk. Gids ter begeleiding van de historische expositie in het Armamentarium te Delft* (Delft 1987).

Keegan, John, *A history of Warfare* (Londen 1993).

Keegan John, *De Eerste Wereldoorlog: 1914-1918* (Amsterdam 2000). Vertaling door B.H. Westerveld van *The First World War* (Londen 1998).

Keegan, John, *The American Civil War: a military history* (New York 2009).

Keep, John L. *Soldiers of the Tsar. Army and Society in Russia 1462-1874* (Oxford 1985).

Keetell, H. *De stad Utrecht in het jaar 1813. Uit het dagboek van eenen ooggetuige* (Utrecht 1863).

Kempfen, A.F.J. van, *Gouvernement tussen kroon en statenfacties. Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland LXXVI* (Tilburg 1988).

Kennedy, P. *De wisselkoers van de macht. De economische en militaire opkomst en neergang van de grote mogendheden tussen 1500 en 2000* (Utrecht/Antwerpen 1989). Vertaling door Jan Smit van *The Rise and Fall of the Great Powers* (1987).

Kikkert, J.G. *Koning Willem III 1817-1890* (Utrecht 1990).

Kikkert J.G. *Bericht van de Tiendaagse Veldtocht: België en Noord-Brabant in de frontlijn, 1830-1834* (Rotterdam 1980).

Klaver, Imke, *Herinneringen van een Friese landarbeider; enkele opgetekende zaken uit het jongste verleden tot 1925* (Nijmegen 1974).

Klinken, G.J. van, *Actieve burgers. Nederlanders en hun politiek partijen 1870-1918.* (Amsterdam 2003).

Klinkert, W. *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914* (Den Haag 1992).

Klinkert, W. *Van Waterloo tot Uruzgan. De militaire identiteit van Nederland* (Amsterdam 2008).

Knevel, Paul, *Burgers in het geweer: de schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994).

Knippenberg, Hans en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland: schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).

Koorneef, P. T. de Kruijf, J. Voskuil, *Een brug tussen krijgsmacht en samenleving 1874-1999. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid 150 jaar Koninklijke Nederlandse Militaire Bond 'Pro Rege'* (Utrecht 1999).

Koornstra, M. *Scherpe Patronen: Schetsen uit het kazerneleven ten tijde der plaatsvervanging* (Doetinchem 1899).

Kossmann, E.H. *De lage landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België* (Amsterdam 1986).

Kruseman, Alexander, *Over nationale militie en remplacement* (Amsterdam 1853).

Kuipers, Theo, 'Mantgumer remplaçanten en nummerververselaars uit de 19^e eeuw', in: *Klaikluten* (2009) nr.1, 3-9.

Lambert Hurrelbrinck, L.H.J. *De remplaçant* (Amsterdam 1895).

Langelier G. *Beelden en Stemmen uit Geldersch Laren* (Laren 1924).

Le Roy Ladurie, Emmanuel, 'The Conscript of 1868', in: *The territory of the Historian* (Hassocks 1979).

Leendertz, C.J. *In en om de kazerne. Schetsen uit het soldatenleven* (Leiden 1894).

Leeuwen A.J.C. van, *Pierre Cuypers. Architect 1827-1921* (Zwolle 2007).

Lehouck, F. *Het antimilitarisme in België 1830-1914* (Antwerpen- Brussel- Gent -Leuven 1958).

Lucassen, Jan en Erik-Jan Zürcher, 'Conscription and Resistance: The Historical Context', in: *International Review of Social History* 43 (1998) 405-419.

Lucassen, Leo, 'A many-Headed monster: The evolution of the passport System in the Netherlands and Germany in the Long Nineteenth Century', in: Jane Caplan and John Torppee (eds.), *Documenting Individual Identity: The Development of State Practices in the Modern World* (Princeton and Oxford 2001) 235-255.

Maas, L.H. *Pro patria: werken, leven en streven van Gerrit Kalff 1856-1923* (Hilversum 1998).

Manning, A.F. 'Reacties op de scheiding in Nederlands Limburg', in: *Eenheid en Scheiding van beide Limburgen* (Leeuwarden/ Maastricht) 165-180.

Mathijsen, Marita, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam 2002).

Maurin, J. *Armée-Guerre-Société: Soldats Languedociens 1889- 1919* (Parijs 1982).

Mens, R., *De Prins Frederikkazerne te Leeuwarden. Geschiedenis en hergebruik van een vroeg negentiende-eeuwse kazerne* (Leeuwarden 1894).

Meulen, Dirk van der, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Amsterdam 2002).

Meulen, J. van der, *De taal van de dienstplichtcultuur. Omstandigheden- principes- normen- ambities. Een onderzoek onder dienstplichtige jongens over in militaire dienst moeten. En over niet hoeven. En weigeren. En over willen* (Assen 1984).

Meulen, J. van der. *De verbeelding van de soldaat* (Assen/Maastricht 1990).

Meulen, Jan. S. van der, 'Dienstplichtcultuur: een tour d'horizon', in: *Ex Tempore, historisch Tijdschrift KU Nijmegen* 13, afl. 3, nr. 39 (Nijmegen 1994) 241-250.

Michman, J. *Dutch Jewry during the emancipation period. Gothic turrets on a Corinthian building.* (Amsterdam 1995).

Moeyes, Paul, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (Amsterdam 2006).

Mol Moncourt, A.E.S. de en H.M. Luning, *Welkom aan het garnizoen: 157 jaar militaire aanwezigheid in Assen* (Groningen 1998).

Naber, Johanna, *Overheersching en Vrijwording. Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk* (Haarlem 1905).

Nater, Johan P. *De Tiendaagse Veldtocht. De Belgische opstand 1830/1831* (Haarlem 1980).

Nimwegen, Olaf van, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote Mogendheid. Buitenlandse politiek en oorlogvoering in de eerste helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder tijdens de Oostenrijkse successieoorlog 1740-1748* (Amsterdam 2002).

Nys, Liesbet, 'De grote school van de natie. Legerartsen over drankmisbruik en geslachtsziekten in het Belgisch leger (1850-1950)', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 115, nr. 1 (2000) 392-425.

Nijs, Thimo de, *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Nijmegen 2001).

Oud, P.J., *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940* (Assen 1979).

Paret, P. *Understanding War. Essays on Clausewitz and the history of military power.* (Princeton 1992).

Perry, J. *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen* (Amsterdam 1994).

Pierson A. en De Clercq's jongste kleindochter, *Willem de Clercq naar zijn dagboek* (Haarlem 1888).

Polenaar, B.J. *Is afschaffing der plaatsvervanging bij de nationale militie, zoo als de regeering die voorstelt, in 's lands belang* (Amsterdam 1898).

Polvliet, G. 'Het Kazerne-leger', in: *De Gids* 69 (1905) 454-481.

Praamstra, Olf, *Busken Huet. Een biografie* (Amsterdam 2007).

Prak, M. *Republikeinse veelvoud, democratische enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak 1770-1820* (Nijmegen 1999).

Pröve, Ralf, *Militär, Staat und Gesellschaft im 19. Jahrhundert* (München 2006).

Reen, Ton van, *Achterom Binnen. Limburgers in de twintigste eeuw. 100 jaar Limburg in Foto's, interviews en verhalen* (Zutphen 2003).

Rek, J. de, *Tussen Republiek en Monarchie. Sesam geschiedenis der Nederlanden* 8 (Baarn 1984).

Rieman, C.J.C. ' Het remplacantenstelsel', in: *Ons Leger* 64 (december 1980) 20-21.

Rietberg, J. Allart, *Het uitstapje naar Utrecht, of vier verhalen op reis. Geschenk voor de jeugd, met plaatjes* (Amsterdam 1837).

Ringoir, H. *Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en 1815 tot 1940*. Bijdragen van de sectie Militaire Geschiedenis, deel 8 (Den Haag 1980).

Rogier L.J. en H. de Rooij, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953).

Romer, Herman, *De mannetjesputters van Rotterdam. Een beknopte geïllustreerde geschiedenis van de Rotterdamse schutterij* (Den Haag 1974).

Roon, E.W.R. van, 'De recruterings van de nationale militia in Zuid-Holland 1880-1900', in: *Holland, regionaal- historisch tijdschrift*, 26, nr. 3 (Hilversum 1994) 151-170.

Roon, E.W.R. van, 'De dienstplicht op de markt gebracht. Het fenomeen dienstvervanging in de negentiende eeuw', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) 109, nr. 4 (Zeist 1994) 613-637.

Roon, Eddie van, 'De remplaçant vanuit een historisch gezichtspunt. Een antwoord aan de econoom Simon Duindam', in: *Ex tempore, historisch tijdschrift KU Nijmegen*, 14, afl. 1 nr. 40 (Nijmegen 1995) 51-55.

Roon, Eddie van, 'De willekeur van het lot', in: *Historisch Voorburg*, 2, nr. 1 (Voorburg 1996) 8-15.

Roon, Eddie van, 'Twee eeuwen dienstplichtvermijding. Lotelingen die een gokje wagen', in: *Historisch Nieuwsblad*, 5, nr. 1 (Amsterdam 1996) 8-10.

Roon, Eddie van, 'Dienstplicht en nationale integratie in de negentiende eeuw: de praktijk in Limburg', in: *Studies over de sociaal economische geschiedenis van Limburg. Jaarboek van het Sociaal Historisch centrum van Limburg LV-2010* (Maastricht 2010) 73-101.

Roorda van Eysinga, S. *Goddienstige beschouwingen van den stand en pligten van den Krijgsman* (1814).

Rousseau, Frédéric, *Service Militaire aux XIX siècle: de la resistance à l'obéissance: un siècle d'apprentissage de la patrie dans le département de l'Herault* (Montpellier 1998).

Rovers Frits, *Dan liever de lucht in! Jan van Speijk en de Belgische opstand* (Hilversum 2000).

Russcher, K. 'Loten voor de militaire dienst', in: 't *Olde Stapperst kwartaalblad voor de historische vereniging in de gemeente Staphorst* 6. (1985) 65-68.

Rutten, W.J.M.J. 'De levensstandaard in Limburg van de Franse tijd tot aan de Eerste wereldoorlog. Een analyse van de lichaamslengte van Limburgse lotelingen' in: *Studies over sociaal-economische geschiedenis van Limburg deel XL* (1995) 123-160.

Sas, N.C.F. van, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004).

Schaepman, H.J.H.M. *De rechterzijde en de persoonlijke dienstplicht* (Utrecht 1890).

Schechter, Barnet, *The Devil's own work. The civil war draft riots and the fight to reconstruct America* (New York 2005).

Scheffer, H. J. *Henry Tindal. Een ongewoon heer met ongewone besognes* (Bussum 1976).

Schendel, Arthur van, *De Waterman* (1933).

Schnapper, Bernard, *Le remplacement militaire en France. Quelques aspects politiques, économiques et sociaux du recrutement au XIX siècle* (Parijs 1968).

Schoenmaker, Ben, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Den Haag 2009).

Schöll, Guus van, *Dienstweigering in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog*, SVAG studies 5 (Zwolle 1981).

Schouten, Martin, *De socialisten zijn in aantocht. De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1976).

Schreuder, L.F.G.P. *Nationale militia: tekst van de algemeene maatregelen van bestuur en van de daarbij behorende modellen, uitgevaardigd en voorgeschreven ter uitvoering van de wet betreffende de Nationale Militie, zooals een en ander luidt na het in werking treden der wet van 2 Juli 1898 (Staatsblad no. 170); - met aanduiding van de bepalingen die en gelijk zij tot 1 Mei 1901 gewijzigd zijn ingevolge de Koninklijke besluiten van 22 Juli 1892 (Staatsblad no. 179) en 26 September 1898 (Staatsblad no. 214); met aantekeningen en met voorlichtingen omtrent de verplichting tot aangifte ter inschrijving voor de militia en de plaats van inschrijving* (Den Haag 1898).

Schreuder, L.F.G.P. *Nationale militie: tekst van de wet van 19 augustus 1861(Staatsblad no.72) en van de daarmee in onmiddellijke verbinding staande wetten, zooals zij op 1 September 1898 zal luiden, zoodra het door de Tweede Kamer der Staten- Generaal aangenomen ontwerp van wet tot wijziging en aanvulling van die wet tot wet zal zijn verheven: met aanduiding van de bepalingen die en gelijk zij gewijzigd zijn bij de wet van 4 april 1892 (Staatsblad no.56), ingevolge de wet van 31 December 1897 (Staatsblad no.288) geldende tot 1 Mei 1901 (Den Haag 1898).*

Schuddebeurs, H.G. 'Het Nederlandsche Verzekeringsbedrijf gedurende de laatste twee eeuwen voor zoover dit werd uitgeoefend door Naamloze vennootschappen', in: *Economisch Historisch Jaarboek XIV (1928) 1-178.*

Schulten, C.M. en F.J.H.Th. Smits (red.) *Grenadiers en Jagers in Nederland (Den Haag 1980).*

Seyffardt, A.L.W. *Ons krijgswezen in de Staten Generaal, deel 2, 1862-1875 (Den Haag 1889).*

Seyffardt, A.L.W. 'De verplichte krijgsdienst in Nederland in den loop der tijden', in: *De Tijdspiegel (Rotterdam 1898) 389-421.*

Sickesz, C.J. *De schutterijen in Nederland (Utrecht 1864).*

Sleebe, V.C. *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914 Groninger historische reeks II (Assen 1994).*

Slothouwer, A.M. *Welken invloed kan de invoering van den persoonlijken dienstplicht op de samenstelling van het leger uitoefenen (Amersfoort 1885).*

Snapper, F. 'Eenige sterktecijfers betreffende de Nederlandse landmacht in de periode 1840-1940', in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf, nr.4 (1981) 80-118.*

Snapper, F. 'Het negentiende-eeuwse leger: een school der natie', in: *Mededelingen van de Sectie militaire Geschiedenis landmachtstaf nr.7 (1984) 37-56.*

Spits, F.C. *De metamorfose van de oorlog in de achttiende en negentiende eeuw. Tien historische studies over oorlog, strategie en legervorming (Assen 1971).*

Spork, R. 'De discussie over het remplaçantenstelsel in Nederland 1873-1898'. *De negentiende eeuw 9 (1985) 49-64.*

Spruyt, C.B. *Mr. S. van Houten en het wetsontwerp op den militairen dienstplicht (Amsterdam 1891).*

Stokvis, P.R.D. *De Nederlandse trek naar Amerika 1846-1847 (Leiden 1977)*

Stokvis P.R.D. *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw (Amsterdam 2005).*

Stolk, J.A. van der, *Een zeldzaam Nederlander. Levensbeschrijving van Zijne Excellentie Graaf van Limburg Stirum (Den Haag 1892)*

Stuurman, Siep, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat (Amsterdam 1992).*

Swaan, Abraham de, *Zorg en de Staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd (Amsterdam 2004).*

Taal, G. *Liberalen en radicalen in Nederland 1872-1901 (Den Haag 1980).*

Teunisse, Jan, *Onderdaan in Oranje's oorlog: dagboek van een Amsterdamse schutter ten tijde van de Belgische onafhankelijksoorlog 1830-1832, bezorgd door Ingeborg Teunisse (Zutphen 2002).*

Tilly, Charles, *The formation of national States in Western Europe (New Jersey 1975).*

Tindal, Henry, *Nederland in gevaar. Geen sensatie-roman maar werkelijkheid (Amsterdam 1888).*

Tuchman, Barbara, *De trotse toren. Een portret van de wereld in de jaren 1890-1914 (Amsterdam/Brussel 1985). Vertaling door J.F. Kliphuis van The proud tower: a portrait of the world before the war 1814-1918 (1978).*

Ubachs, P.J.H. *Handboek voor de Geschiedenis van Limburg (Hilversum 2000).*

Uijterschout, I.L. *Beknopt overzicht van de gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden (Den Haag 1937).*

Vader, J. 'Lootjesdag', in: *Neerlands Volksleven, 15. nr. 1 (1965) 61-70.*

Veer, J.H. ter, *Behoud der plaatsvervangng. Een voorslag tot vergelijk (Alkmaar 1891).*

Velde, H. te, *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918 (Den Haag 1992).*

Velde, H te, 'Het 'roer van staat' in 'zwakke vrouwenhanden'. Emma en het imago van Oranje, in: C.A. Tamse (red.) *Koningin Emma. Opstellen over haar regentschap en voogdij (Baarn 1990) 169-195.*

- Velde, Henk te, Hans Verhage (red.) *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland* (Amsterdam 1996).
- Voorhoeve, J.J.C. *Peace, Pofits and Principles: A Study of Dutch Foreign Policy* (Den Haag 1979).
- Vos, Luc de, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914* (Brussel 1985).
- Vosmaer, W. *In dienst: schetsen naar het leven.* (Den Haag 1886).
- Wal, Ronald van der, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003).
- Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914* (Stanford California 1976).
- Weitzel, A.W.P. 'Schetsen, Beelden, portretten, Waarheid en Phantasie III. De Nederlandsche soldaat', in: *De Militaire Spectator*, 28 (1859) 21-32.
- Weitzel, A.W.P. *De organisatie bij wet onzer strijdkrachten* (Breda 1871).
- Welderen Rengers W.J. van. *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849-1891*, eerste deel (Den Haag 1948).
- Welten, Joost, *In dienst voor Napoleon's Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven 2007).
- Wind, J.H. 'Lotten', in: *Oens Kraontien* 24 nr.8 (1970) 2-5.
- Witlox, J. *Schaepman als Staatsman* (Amsterdam 1960. 3 dl.).
- Woloch, Isser, *The new regime. Transformations of the French Civic Order, 1789-1820's* (New York 1994).
- Woud Auke van der, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848* (Amsterdam 1987).
- Woud, Auke van der, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* (Amsterdam 2006).
- Woud, Auke van der, *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2010).
- Wijfjes, Huub, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, Cultuur en organisatie*, deel A *De ontdekking van moderne tradities* (Amsterdam 2004).
- Zwaag W de, *Willem Bilderdijk. Vader van het reveil* (Houten 1991).
- Zwitzer H.L. *De militie van den staat. Het leger van de Republiek der verenigde Nederlanden* (Amsterdam 1991).
- Zijpp, N. van der, *De vroegere Doopsgezinden en de krijgsmacht* (Wolvega 1930).